

А н н о т а ц и я

Автор розглядає недостатньо розроблені теоретичні аспекти і методичні засоби використання етнопедагогіки і українознавства в процесі вивчення роботи со старшокласниками в сучасній українській школі.

Юрій Бадах

ВІЙСЬКОВІ МОРЯКИ-УКРАЇНЦІ НА СЛУЖБІ НАРОДУ

Далеко не кожен народ має природний потяг до водної стихії. Але український народ, етногенез якого відбувався у межах річок, що впадають в Чорне та Азовське моря формувалася у безпосередній близькості з водною стихією. Великий джерельний матеріал, що є у науковому обігу, свідчить про значну історіографічну спадщину дослідників, і не лише істориків, а й етнографів, краєзнавців, які розповідають про наших земляків-українців які вірою і правдою представляли націю на такій важливій ділянці суспільного життя – як служба у військово-морських формуваннях.

Наші далекі пращури вели постійну боротьбу, аби близькі й далекі сусіди не відтіснили нас від моря. Анти, які вважаються предками українців з VI ст., успішно здійснювали походи річками, Руським і Азовським морями під командуванням вождя Доброгаста. Про русичів, як добрих мореплавців, згадують арабські письменники. У найдавнішій нашій пам'ятці Літопис Аскольда є згадки про морські походи русичів на Візантію. Пізніше такі походи робили слов'яни на чолі з князями Олегом й Ігорем [10, с. 28].

У 967 р. князь Святослав з русичами здійснив сміливий похід до Болгарії, спочатку на лодях Дніпром до Чорного (Руського) моря, а потім морем вони досягли Дунаю. Певно, не було на Русі такого іншого князя як Святослав, який багато разів зі своєю дружиною на човнах долав води Дніпра з його загадковими порогами поблизу Хортиці, широкого повноводного Дунаю та могутнього Чорного моря [9, с. 46]

Для дальніх походів потрібні були судна, тому їх значення для війська Київської Русі весь час зростало. Майже всі дальні військові походи не обходилися без них. З часом були створені морські загони. Ці формування стали праобразом складного військового річкового-морського флоту де несли службу наші предки. Флот русів складався з човнів-моноксилів та човнів-лодій.

Після татаро-монгольської навали почалося відродження військового річково-морського флоту українськими козаками. М.Грушевський підкреслював, що саме козацтво пов'язане своїм корінням з колишніми антами-бродниками та берладниками, які були хорощими моряками [4, с. 174].

Перший морський бій провели українські козаки з татарами у 1492 р. в гирлі Дніпра поблизу острова Тягинки, потопивши галеру з ясиром. І надалі українські козаки ходили в далекі морські походи на Очаків, Крим, де проявили хоробрість Карпо Масло з Черкас, Яцько Білоус з Переяслава, Андрушко з Брацлава та інші [1, с. 118]. 13 жовтня 1545 р. 800 козаків під командуванням Ісачка з Брацлава та Івана Держака з Черкас здійснили вдалий морський похід на Очаків. У 1558 р. запорожці на чолі з отаманом Васьком Рожном та Рихликом напали на Кримські володіння татар. 1575 р. запорожці під проводом Богдана Ружинського здійснили переможний морський похід на Крим, а далі чайки перетнули Чорне море й атакували турецький Трапезунд [1, с. 119].

Велику славу здобули у морських походах козацький отаман Самійло Кішка, гетьмани Петро Сагайдачний, Дмитро Барабаш, Яцько Бородавка. 1621 р., у боях під Хотиним, 10 тис. запорожців вийшли в Чорне море і потопили 12 турецьких військових кораблів. У 1623 р. українські козаки на 300 чайках вирушали до Трапезунду і зруйнували турецькі твердині, а влітку 6 тис. козаків на 100 чайках спалили передмістя турецької столиці. У 1624 р. до Стамбулу з великою флотилією чайок навідався кошовий отаман Грицько Чорний. Він розбив у Дніпровському лимані турецький морський загін у складі 25 галер і 300 невеликих кораблів [11, с.26]. Вагомий внесок в укріплення козацької морської флотилії зробив отаман Іван Сулима.

Ходили запорозькі козаки у морські походи і при наказному гетьмані Івані Безпалому, кошових отаманів Запорізької Січі Івані Сірко та Івані Гусаку.

У кримських походах Петро I, приймала участь Дніпровська морська флотилія, створена у 1696 р. з запорожців та українців, що зналися на морській справі та будували кораблі за старими звичаями. Козаки на таких кораблях – чайках, довжиною до 20 м і шириною 4 м, рухалися за допомогою 10-15 пар весел або вітрила. Екіпаж складався з 50-70 воїнів та мав 4-6 невеликих гармат. На таких човнах козаки долали за три доби до 600 км. Наприкінці XVII ст. на Запорізькій Січі було до 300 таких кораблів [13, с.54].

У поході московського війська на Азов 1696 р. приймали активну участь 15 тис. українських козаків на чолі з наказним гетьманом Яковом Лизогубом. Посаджені на кораблі вони відігнали геть турецький флот, а потім висадилися морським десантом і з моря атакували фортецю. Саме вони склали такий різновид військ як українська морська піхота, або десантники. В бою особливо відзначилися козаки полковника Чалого коша отамана Якова Мороза [6, с.226]. У 1700 р. 38 військових човнів під прапором П.Стягайла у гирлі Дніпра та на лимані хоробро билися з турецьким флотом.

Під час війни Росії з Туреччиною у 1737 р. було відновлено Українську запорізьку козацьку флотилію, знищену у 1709 р. царськими військами. На той час крім запорізької козацької флотилії, що розпочала нову сторінку в історії Українського військово-морського флоту на Чорному морі, у росіян нічого не було [6, с.235].

У 1739 р. українські козаки-моряки допомогали російській армії здобути фортецю Хотин, успішно здійснили переправу військ через р. Прут, та брали участь у штурмі фортеці Ясси [1, с. 318]. У поході на Крим полк О. Білого провів російську армію через Сиваш та допоміг заволодіти Арабатською фортецею. За хоробрість виявлену в боях 5 січня 1771 р. цариця Катерина II відзначила нагородами моряків осавула Сидора Білого, військових старшин Андрія Порохню, Якова Сідловського, Софрона Чорного та інші.

З 1772 р. Чорноморську козацьку флотилію очолив полковник Мандра. Флотилія пробила на Дунай і вела бої з турецькими кораблями аж до березня 1773 р. Разом з російськими військами українці взяли в облогу фортецю Силістрію знищили 5 ворожих кораблів, висадили морський десант, забезпечивши у такий спосіб перемогу [6, с.290].

У 1787 р. почалася чергова російсько-турецька війна, що йшла з перевагою турок. Запорізька Січ вже була зруйнована та скасована. Тому 22 лютого 1788 р. Катерина II видала указ про заснування Війська вірних козаків на чолі з кошовим Сидором Білим, яке сформували з колишніх запорожців і мешканців чорноморських поселень. Того ж року нове формування перейменували у Чорноморське козацьке військо. Разом з комплектуванням підрозділів кінноти та піхоти йшло створення козацької морської гребної флотилії, що завсідчило відродження українського козацького флоту на Чорному морі. 31 травня 1788 р. в одному з морських боїв поблизу Очакова загинув Сидір Білий. Новим кошовим отаманом було обрано Захара Чепігу. 7 червня 1788 р. українські моряки разом з

росіянами розгромили ескадру турків, яка налічувала 57 кораблів [5, с. 57-58]. 7 листопада козацька флотилія під командуванням Антона Головатого, взявши на дуби 800 українців, висадила десант на о. Березань, що прискорило падіння могутньої турецької фортеці, якою був Очаків.

Літом 1789 р. українські моряки взяли активну участь у здобутті фортеці й міста Бандери. Саме прорив козацької флотилії Дністром вирішив долю міста. Пізніше були взяті турецькі фортеці Ені-Дунья, Тульча, Ісакчі та містечко Хаджибей. Українські козаки Й. Білий, І. Таран, М. Гайдук, І. Бурлака під командуванням А. Головатого, З. Чепіги відзначилися при штурмі Ізмаїла [12, с. 6].

За царським указом від 30 липня 1792 р. розпочалося переселення Чорноморського козацького війська на Кубань і Тамань. Катерина II таким чином відправила з українських земель небезпечні національні військові сили і захистила імперію від горців стійкими та хоробрими збройними формуваннями українців.

Перші 50 байдаків української козацької флотилії полковника Сави Білого влітку 1792 р. прибула на Кубань. Частина флотилії залишилася в Хаджибей. Пізніше українські чорноморські козаки у тому числі з флотилії, закладали і будували міста і порти Херсон (1778), Севастополь (1783), Миколаїв (1789) [2, с. 50].

У 1807 р. козаків Чорноморської козацької флотилії пересадили з дубків на канонерки. 12 травня флотилія під командуванням полковника Паливоди руйнувала турецькі батареї на південному березі Дунаю. Пізніше, у 1828 р. моряки флотилії зіграли велику роль у штурмі та здобутті Анапи [2, с. 58]. Команда невеликого брига "Меркурій", яким командував капітан-лейтенант Олександр Казарський, українець з Миколаєва, вступила у нерівний бій з двома турецькими лінійними кораблями, але не відступила. У Севастополі капітану корабля побудований пам'ятник з надписом "Казарському. Потомству в пример" [7, с. 30].

З 1828 р. до 1865 р. проіснувало на півдні України морське козацьке військо, яке в основному формувалося з українців. У лютому 1837 р. було створено Азовську козацьку флотилію в складі 42 бойових човнів на чолі з отаманом Бараховичем. У 1853-1856 рр. флотилія взяла участь у Кримській війні. В обороні Севастополя три чверті як морських так і сухопутних захисників склали українці. Історія зберегла імена героїв Кримської війни за походженням українців – Головинського, Даниленка, Дем'яненка, Горленка, Гуденка, Шульги, Димченка, Пащенко. Наші нащадки знають кращих захисників міста українців – Ігнатія Шевченка, Федора Заїку, Петра Кішку, Михайла Мартинюка [7, с. 42-43].

Протягом багатьох воєн, що велися Російською імперією, український народ дав не лише уславлених отаманів, а й відомих моряків, таких як адмірала В. Завойко, М. Аркас, генерал І. Паскевич та ін.. Капітан першого рангу Ю. Ф. Лисянський з Ніжина, нащадок козацького роду, командир корабля "Нева" у 1803 – 1806 рр. здійснив вперше у Росії плавання навколо світу. Контр-адмірал Коврайський В.В. з Слобожанщини – був відомим геодезистом, картографом, астрономом. Контр-адмірал Д. І. Чайковський походив з стародавнього козацького роду. У 1879 – 1881 рр. він брав участь у випробуванні першого підводного човна в Росії. Адмірал В. О. Стеценко у 1892 – 1901 рр. був головою морського технічного комітету. Адмірал О. В. Колчак по батьківській лінії також походив з українських козаків [5, с. 160-162].

Не дивлячись на переселення й спроби ліквідації українства, з'єднань і кораблів, українські моряки не перевелися. Вони служили у всіх російських імперських флотах і флотиліях. Особливо на Чорноморському, Балтійському флотах та Дунайській флотилії.

У революції 1905 – 1907 рр. моряки-чорноморці українського походження очолили

бунти на кораблях. Особливу активну роль зіграли Г. Вакуленчук, С. Денисенко, Є. Різниченко, О. Матюшенко, О. Коваленко з панцерника “Князь Потьомкін тавричеський”, Д. Кошуба і С. Дайнега з панцерника “Георгій Победоносець”, С. Частник, Н. Антоненко з крейсера “Очаків” та інші [8].

У Першу світову війну вахтовий корабля “Донець” І. Бережний у боях за Одесу під ворожим вогнем врятував 18 моряків. На Балтійському флоті здійснив подвиг наш земляк старшина Ф. Самончук з есмінця “Гром”. Він потопив торпедою міносець противника, а потім підірвав свій корабель щоб не дістався ворогу [11, с. 127].

Українці-моряки Чорноморського флоту у лютневу революцію 1917 р. створили в Севастополі Раду Української Чорноморської громади, що зіграла вагому роль у формуванні національної консолідації чорноморців. Наші земляки В. Лященко, М. Пащенко, М. Ніклевич, В. Савченко-Більський, В. Богомолець чимало зробили для формування військово-морських сил України. У червні Українська Рада в Севастополі якою керував В. Величко поставила питання про переведення на Чорноморський флот всіх українців інших флотів колишньої Російської імперії. На Балтійському флоті моряки-українці утворили “Український військово-морський революційний штаб Балтійського флоту” куди увійшли старший лейтенант М. Білинський та лейтенант С. Шрамченко. Вони домогалися перевести крейсер “Світлана” та ескадрені міноносці “Україна” і “Гайдамак”, які були укомплектовані українцями, на Чорне море. Крейсер “Світлана” був українізований і на ньому було піднято український прапор. 12 жовтня всі порти й кораблі Чорноморського флоту підняли українські національні прапори. Моряки-українці на флоті у той час становили 80% [5, с. 442].

20 жовтня 1917 р. Третій Український військовий з’їзд прийняв постанову про українізацію Чорноморського флоту. У грудні Центральна Рада створила Українське морське міністерство. Був прийнятий закон про український державний флот на Чорному морі та підпорядкування його УНР. Флот налічував до 100 бойових кораблів. Багато кораблів отримали нові назви: “Соборна Україна”, “Гетьман Іван Мазепа”, “Гайдамаки”, “Дніпро” та інші. Контр-адмірал О. Немітц, родом з Поділля, підтримав дії УЦР. Він був обраний головою Союзу офіцерів-республіканців Чорноморського флоту. За сприяння віце-адмірала О. Колчака проводив українізацією Чорноморського флоту, був делегатом Всеукраїнського військового з’їзду і деякий час командував Чорноморського флоту. Серед керівників флоту були контр-адмірал В. Савченко-Більський з Чернігівщини, контр-адмірал М. Остроградський з Полтавщини, віце-адмірал В. Шрамченко, який у 1919 р. став міністром морських справ УНР [11, с. 101-102]. Про моряків-українців, які служили у ВМФ України в 1917 – 1919 рр. видана у Львові у 1995 р. видавництвом “Кальварія” документальна книга “Генералітет визвольних змагань”.

Значну частину особового складу Військово-морського флоту СРСР становили українці. Особливо багато їх було серед командуючого складу підводного і надводного флоту. Майбутній адмірал Гордій Левченко у 1913 р. у шістнадцятирічному віці пішов з рідного села Дубрівки Баранівського району Житомирської області служити на Балтійський флот. З простого матроса він став повним адміралом, пройшовши посади командира есмінця, крейсера, лінкора, командувача Каспійської флотилії та Балтійського флоту. У 1939 р. Гордій Іванович став заступником Наркому ВМФ. Він боронив Одесу, Севастополь, Кронштадт і Ленінград, переводив кораблі у 1944 р. з Англії на Північний флот та з Італії, у 1950 р., на Чорне море. Завершив службу заступником Головнокомандувача ВМФ, нагороджений 15 орденами. Подібний шлях пройшов й інший наш земляк з Кіровоградщини повний адмірал Басистий Микола Єфремович, який воював в

Іспанії, був командиром крейсера, бригади, начальником штабу та командувачем Чорноморського флоту, заступником Головнокомандувача ВМФ СРСР.

Повними адміралами стали українці А. Г. Головко, М. А. Чабаненко, Ф. В. Зозуля, М. М. Амелько, Г. О. Бондаренко, Г. Г. Олійник. Двічі Герой Радянського Союзу С. Г. Горшков, родом з Кам'янець-Подільського, став адміралом флоту СРСР і 30 років був його Головнокомандувачем.

Адмірал флоту М. Д. Сергеев народився в селі Старі Петрівці Вишгородського району Київської області. Службу на флоті закінчив першим заступником Головнокомандувача ВМФ – Начальником Головного штабу ВМФ СРСР. Генерал полковниками ВМФ стали наші земляки О. О. Мироненко та М. І. Москаленко. Понад 100 українців стали віце- та контр-адміралами, генералами ВМФ. Серед них В. А. Пархоменко, Г. І. Щедрин, Д. Д. Вдовіченко, В. Т. Проценко, В. М. Єрошенко, Г. П. Негода, Ф. Ю. Похальчук та ін. Багато моряків-українців отримали звання Героя Радянського Союзу серед них підводники: О. Маринеско, І. Кучеренко, М. Лунін; катерники: В. Гуманенко, В. Пилипенко, І. Шенгур, В. Лозовський; морські льотчики: О. Антоненко, П. Брінько, М. Янко; морські піхотинці: П. Костенко, Ю. Пархомчук, І. Сівко та інші. А генерал-майор О. Ю. Мазуренко, морський пілот з Кіровоградщини, став двічі Героєм Радянського Союзу.

У післявоєнний період немало військових моряків-українців стали адміралами та генералами. За освоєння нової бойової техніки, мужність та відвагу звання Героя Радянського Союзу були удостоєні контр-адмірал Л. Г. Осипенко – перший командир атомного підводного човна в СРСР, капітани першого рангу І. Р. Дубяга, П. Д. Осипенко, Ю. І. Юрченко, М. В. Грицько, Ю. С. Коваленко та інші [3, с. 574].

Проте, у Радянському Союзі аби не ділити героїчної слави росіян з представниками інших національностей не виділяти останніх, у багатьох довідниках не вказувалася ні національність, ні місце народження багатьох видатних діячів науки, культури у тому числі й військових.

Незалежна Україна має свої власні Військово-морські сили, які розбудовуються. Виросла ціла плеяда національних офіцерів і адміралів. Це віце-адмірالی: І. Тенюх з Галичини, М. Єжель, з Вінниччини, В. Безкоровайний з Черкащини та ін., які беруть приклад з своїх пращурів, що вірою і правдою служили українському народові.

ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА:

1. Аркас М. Історія України Русі. – К., 1990.
2. Бачинський А., Бачинська О. Козацтво на Півдні України 1775-1869. – Одеса., 1995.
3. Боевой путь Советского ВМФ. – М., 1988.
4. Грушевський М. Ілюстрована історія України. – К., 1942.
5. Історія Українського війська. – Львів., 1992.
6. Кащенко А. Оповідання про славетне військо Запорозьке. – Дніпропетровськ, 1991.
7. Краснознаменный Черноморский флот. – М., 1979.
8. Кулиняк Д. “Потьомкін – корабель української революції” // Молодь України. – 1994. – 23 серпня .
9. Летопись Нестора. – С.-Петербург, 1893.
10. Літопис Аскольда. Часопис. “Київ”. – Ч. 2. – К., 1998.
11. Олійников О. Сторінки історії українського воєнно-морського флоту. – Одеса, 2004.
12. Опушко О. Козацький адмірал. – Одеса, 1995.
13. Русское воєнно-морское искусство. – М., 1951.

А н н о т а ц и я

Рассмотрено участие украинцев в военно-морских формированиях с VI ст. до советских времен. Показана роль моряков украинского происхождения в известных битвах Черноморского флота.